

nerheim utan någon påtagligt självständig roll., För en bredare publik har Ilmari Turjas förklenande omdömen från teaterstycket "Päämajassa" påverkat bedömningen. Även om Olavi Paavolainens *Finlandia i moll* i sin kritik av Heinrichs sköt in sig på oväsentligheter kom detta omdöme i all sin ytlighet att prägla mångens uppfattning.

Problematiken med beställningsarbeten är att hävda forskaretiken gentemot överdrivna uttryck av i och för sig begripliga förväntningar och önskemål från uppdragsgivarnas sida. Det positiva och konstruktiva i Heinrichs väsen och gärning gav säkert en god utgångspunkt för samförstånd på de flesta punkter. Utan kännedom om uppdragsgivarnas sinnestämning är det därför rimligt att gissa sig till att Turtola lyckats lösa även den delikata delen av sitt uppdrag på ett tillfredsställande sätt.

Magnus Lemberg

Oönskade flyttare

Auvo Kostiainen, *Loikkaarit. Suuren lamakauden laitton siirtolaisuus Neuvostoliittoon* [Överlöparna. Den olagliga emigrationen till Sovjetunionen under den stora depressionen]. Otava. 284 s. Ill. Helsinki 1988.

De ryska emigranterna efter revolutionen har varit föremål för en del forskning, medan man ägnat mindre uppmärksamhet åt migrationen i motsatt riktning, fränsett de politiska flyktingar och exilkommunister som var tvungna att vistas en längre eller kortare tid i Moskva under mellankrigstiden. En del specialundersökningar har ägnats den sovjetiska värvningen av utländska specialister och organiserad invandring av särskilda grupper såsom de amerikafinländare som utvandrade till Sovjetkarelen.¹

Doc. Auvo Kostiaimens undersökning rörande de s.k. överlöparna är sålunda en pionjärundersökning av den olagliga invandring-

¹ Beträffande de senare, se Reino Kero, *Neuvosto-Karjalaa rakentamassa. Pohjois-Amerikan suomalaiset tekniikan tuojina 1930-luvun Neuvosto-Karjalassa*, *Historiallisia Tutkimuksia* 122, Helsinki 1983, rec. i *HTF* 1983, s. 435-439.

en till Sovjetunionen.² Hans ambition är totalhistorisk och heltäckande, men både källmaterialet och företeelsen är i rätt hög grad finländska. Flyttningsrörelsen omfattade 20–30 000 personer och av dessa var omkr. 15 000, d.v.s. minst hälften finländare. Mest jämförelsematerial har Kostiainen om polackerna som var den näst största gruppen; mindre grupper kom från Tyskland och Sverige.

Det speciella med överlöparna är att det var fråga om en olaglig och ovälkommen utvandring ur såväl avgivar- som mottagarlandets synvinkel. Ur finländsk synvinkel var utvandringen olaglig, eftersom utvandrarna saknade pass och överskred gränsen i smyg, och dessutom ansågs den skadlig och skamlig för landet. Endast socialdemokraterna förhöll sig sakligt till företeelsen; eftersom det inte fanns arbete i Finland borde flyttarna få pass – Kostiainen kunde måhända ha påpekat att den socialdemokratiska inställningen principiellt var densamma som tidigare till Amerika-emigrationen. Högerns traditionella inställning att emigration innebar svek mot fosterlandet fick i de rådande förhållandena övertoner i riktning mot förräderi. Myndigheterna, bl.a. detektivcentralpolisen, försökte ge så vid spridning som möjligt åt negativa upplysningar från finländare som återvänt och i rundradion sändes, synbarligen på initiativ av inrikesministeriet, 1933 en programserie som skildrade överlöparnas hårda öde. Dessutom skärptes både gränsbevakningen och straffen för olovligt gränsöverskridande.

En motivering för skärpt övervakning var att Sovjetunionen i en not 1931 klagat över att personer som försökt ta sig över gränsen inte ställdes inför rätta eller fick mycket lindriga straff. Fram till 1932 återsändes en del av överlöparna, medan de som fick stanna i Sovjetunionen utsattes för en minutiös kontroll och fick tillbringa långa tider i läger. Propagandafrasen om alla proletärers fosterland var uppenbart inte avsedd att tas bokstavligt. Också FKP opponerade sig skarpt och fördömde upprepade gånger hela företeelsen; i Sovjetkarelen var man nog redo att ta emot förföljda arbetare, men det var uppenbart att alla som kom ingalunda var förföljda. Dessutom var det varje kommunistis plikt att kämpa mot högern i eget land och inte fly från den revolutionära fronten.

Vilka var då dessa ovälkomna flyttare och vilka var deras motiv? Det ligger i sakens natur att Kostiainen inte kunnat identifiera mer än en del (dock imponerande nästan 4000 huvudmän), men i kom-

² Ämnet har för Finlands del förutom i ett par opublicerade lärdomsprov behandlats av Matti Lackman i uppsatsen 'Oliko Neuvosto-Karjala 1930-luvun pula-ajan El Dorado? – Suomalaisten siirtolaisten kokemuksia ja näkemyksiä' i Mauno Jokipiis festskrift *Historioitsija – taaksepäin katsova profeetta*, Studia Historica Jyväskylänensia 30, Jyväskylä 1983, s. 215–242.

bination med tidningsintervju- o.a. material är de av honom insamlade personuppgifterna tillräckliga för att ge en rätt entydig bild. Tre fjärdedelar var män och största delen från Viborgs och Uleåborgs län. En stor del var diversearbetare och familjemedlemmar medföljde i rätt många fall. Migrationstoppen inföll mellan juni 1931 och slutet av följande år då stora grupper sökte sig över gränsen, ibland genom förmedling av skäligen samvetslösa "hjälpare".

Även om överlöpare förekom redan på 1920-talet vittnar sammansättningen och tidpunkten om att det främst var fråga om en ekonomiskt motiverad flyttning undan depression och arbetslöshet. De sovjetiska reaktionerna och andra källor visar att det inte var fråga om någon medveten värvning såsom i fråga om de fackarbetare och specialister som värvades för särskilda, vanligen välavlönade uppdrag. Däremot torde den sovjetiska propagandan rörande femårsplanen och påståendet att arbetslösheten likviderats i Sovjetunionen och att det rådde arbetskraftsbrist i Karelen ha bidragit till flyttningslusten. Också detektiva centralpolisen uppgav att flyttarnas huvudmotiv var arbetslöshet, vilket även förklarar den höga utvandringen från den hårt drabbade Kymmenedalen. En viss grundsympati för Sovjetunionen torde ha förelegat bland en stor del av överlöparna, bland vilka det också fanns en del röda från 1918. Samma motiv kan även urskiljas bland utvandarna från Polen, men här tillkom dessutom flykt undan värnplikt och förföljelser av etniska minoriteter.

Efter en grundlig granskning placerades överlöparna i arbete; det blev spadarbete vid stora byggnadsprojekt för de flesta, för omkr. 4000–5000 i Karelen. Finländare var sålunda med och byggde Kirovstadion i Leningrad och det stora kraftverket vid Svir (Svirstroj, omkr. 2000 finländare). Finländare fanns dock på olika orter runt om i Sovjetunionen. Vid Svir och en del andra arbetsplatser var finländarna tillräckligt många för att kunna upprätthålla egna skolor, klubbar och en tidvis livlig kulturverksamhet. För en del grupper av utländska arbetare grundades egna tidningar, medan finskspråkiga kommunistiska tidningar sedan revolutionen utkom i Leningrad och Karelen. En del finländare omtalades i propagandan som stahanoviter, men beskrivningar av dem som återvände till Finland skildrade rätt bristfälliga arbetsförhållanden.

Överlöparna behandlades som en speciell grupp, men jämställdes allmänt taget med inhemska arbetare; juridiskt betraktades de som statslösa eller sovjetmedborgare, vilket en del av dem också blev efter ansökning. Deras löner var klart lägre än de utländska specialisternas och överlöparna var liksom ryska arbetare förbittrade över dessas privilegier, bl.a. möjligheten att använda valutabutiker. I motsats till amerikafinländarna hade de olagligt utvandrade finländarna få möjligheter att skaffa valuta hemifrån. Avlöningen var emellertid bara en

orsak till klagomål; kritik riktades mot bristen på livsmedel och ojämlig behandling, mot arbetsmetoder och löneavdrag i form av kvasifrivilliga insamlingar för olika goda ändamål. Överlöparnas rörelsefrihet var begränsad under minst två år efter ankomsten. Ett flertal råkade även ut för intern förvisning, bl.a. till Sibirien.

Den allmänna misstron mot utläningar under 1930-talets andra hälft medförde trakasserier och slutligen hårdare åtgärder också mot de tyska, polska och finländska överlöparna. Ett större antal finländare arresterades, i synnerhet sådana som gjort försök att lagligt eller olagligt återvända till Finland. Frågan om hur många som ville återvända är källkritiskt svår, eftersom man kan anta att en del inte vågade ansöka. De beskrivningar som härrör från dem som kom till Finland kan åter vara färgade på olika sätt. I de förhandlingar som från 1933 fördes mellan Finland och Sovjetunionen var sovjetmyndigheterna mycket återhållsamma. De överlöpare som fått eller ansökt om sovjetiskt medborgarskap kvarhölls och personer utan pass (d.v.s. de flesta av dem som olagligt tagit sig över gränsen) jämfästades med sovjetmedborgare. Överlöparnas märkliga mellanställning där de misstänktes från alla håll framgår av den diskussion som fördes mellan utrikesministrarna Holsti och Litvinov vid den förres besök i Moskva 1937. Holsti hävdade att överlöparna fortfarande var finska medborgare och borde få återvända trots att det kunde finnas sovjetiska spioner bland dem, medan Litvinov åter ansåg att de inte kunde återsändas, emedan Finland sänt dem över gränsen som spioner och femtekolonnare. En sista gång togs frågan, utan resultat, upp från finländsk sida i samband med krigsfångeutväxlingen efter vinterkriget.

Totalt torde omkr. 350 ha återvänt på laglig väg, medan omkr 3000 ansökte om att få resa till Finland. Närmare 2000 blev framgångsrika överlöpare för andra gången, de flesta 1937. Framgången var emellertid relativ, ty mottagandet var nästan lika kallt som fem eller sex år tidigare i Sovjet. En del bötfälldes och svartlistades av arbetsgivarna.

Överlöparföreteelsen sammanhängde med depressionen, i viss utsträckning med de politiska förhållandena i avgivarländerna och Sovjetunionen. Särskilt i länder som Finland och Polen med långa, svårbevakade gränser utövade Sovjetunionen med dess enligt uppgift fulla sysselsättning och arbetskraftsbrist en lockelse på unga diversearbetare eller på fackutbildade i särskilt drabbade branscher och områden. Överlöparnas öde som ovälkomna i båda länderna var i allmänhet tragiskt och Kostiainen försöker nå fram till den mänskliga dimensionen, bl.a. genom talrika exempel på ibland nästan otroliga levnadsöden. Han har blivit tvungen att kämpa med ett motspännigt och svårbearbetat källmaterial som han emellertid framgångsrikt avlockat en myckenhet av intressanta resultat.

Vad säger då denna begränsade företeelse i ett större perspektiv? Man frestas se en viss kontinuitet i flyttningsrörelsen från tidigare tider, en "naturlig" befolkningsrörelse som fortgick också i onaturliga förhållanden över en gräns som inte ens Stalin lyckades stänga helt. På sitt sätt vittnar överlöparna också om det förtvivalade läge en del av arbetarna befann sig i under depressionen, liksom även om styrkan i uppfattningen om Sovjetunionen som framtidens land.

Max Engman

Piggeneralens biografi

Irma Sulkunen, *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen* [Kvinnans kallelse. Miina Sillanpää och differentieringen av könens världar]. Hanki ja jää. 179 s. Juva 1989.

Irma Sulkunens doktorsavhandling *Raitius kansalaisuskontona* (1986, rec. i *HTF* 1987, s. 137-141) var den första och hittills enda helhetsanalysen av de första skedena av rörelsen mot alkohol i Finland. Undersökningen var den första där infallsvinkeln inte så mycket bestämdes av alkoholfrågan utan av den totala organiseringen i samhället. Sulkunen påvisade att nykterhetsrörelsen utgjorde den viktigaste förpolitiska rörelsen som föregick arbetarrörelsen och hon klädde slöjan av den fennomanska filantropin med rätt hård hand. Arbetet har i Finland utkommit i en andra upplaga och har även översatts till engelska.

I sin nyaste undersökning *Naisen kutsumus*, en biografi över Miina Sillanpää (1866-1952), "piggeneral", förgrundsfigur inom kvinnorörelsen, mångårig socialdemokratisk riksdagsledamot och kortvarig minister, fortsätter Sulkunen sin ifrågasättande forskarlinje som även öppnar polemiska perspektiv. Hon nöjer sig inte heller denna gång med gamla och enkla förklaringar. Hon skriver inte en levnadsteckning av typen "Life and Letters", utan undersöker fr.a. hur medelklassfamiljen och arbetsfördelningen mellan könen uppstod i Finland i början av 1900-talet.

Sillanpää-biografien utgör en del av ett större pågående projekt rörande kvinnors organisering. Inom ramen för en planerad trilogi kommer Sulkunen ytterligare att skriva biografier över herdeflickan